

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.8>

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КООПЕРАТИВИ ЯК СУБ'ЄКТИ АГРАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Гафурова О. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного
та екологічного права ім. акад. В.З. Янчука*

*Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1986-826X>
e-mail: gafurova_o@nubip.edu.ua*

Гафурова О.В. Сільськогосподарські кооперативи як суб'єкти аграрних правовідносин.

Стаття присвячена дослідженню основних тенденцій розвитку законодавства про сільськогосподарську кооперацію, а також з'ясуванню місця сільськогосподарських кооперативів серед суб'єктів аграрних правовідносин. Особливу увагу приділено аналізу процесу поступової ліквідації сільськогосподарських виробничих кооперативів, який розпочався з початку 2000-х років і завершився із прийняттям Закону України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію».

Здійснено порівняльну характеристику сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів і сільськогосподарських кооперативів, які діють без мети отримання прибутку, а також сільськогосподарських виробничих кооперативів і сільськогосподарських кооперативів, які діють з метою отримання прибутку. Визначено умови віднесення «нових» сільськогосподарських кооперативів до групи виробників сільськогосподарської продукції. Проаналізовано основні напрями державної фінансової підтримки сільськогосподарської кооперації.

Авторка дійшла висновку, що розвиток українського аграрного законодавства свідчить про стійку тенденцію до перетворення сільськогосподарських кооперативів або на переробні підприємства, або на суб'єктів господарювання, діяльність яких спрямована, насамперед, на обслуговування невеликих товаровиробників – фермерських господарств. Таким чином, сільськогосподарські кооперативи поступово втрачають риси, притаманні сільськогосподарським товаровиробникам, що негативно позначається, у т. ч., і на їх кількості. Вказане не сприяє реалізації такого принципу господарювання як забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання (ст. 6 Господарського кодексу України), а також забезпеченню продовольчої безпеки нашої країни.

Ключові слова: аграрне законодавство; аграрні правовідносини; державна підтримка; кооперативне законодавство; корпоративні суб'єкти господарювання; продовольча безпека; сільськогосподарський кооператив; сільськогосподарський товаровиробник; суб'єкт аграрних правовідносин.

Hafurova O. Agricultural cooperatives as subjects of agrarian legal relations.

The article is devoted to the study of the main trends in the development of agricultural cooperation legislation and to the clarification of the place of agricultural cooperatives among subjects of agrarian legal relations. Special attention is paid to the analysis of the process of gradual liquidation of agricultural production cooperatives, which began in the early 2000s and ended with the adoption of the Law of Ukraine dated July 21, 2020 «About Agricultural Cooperation».

A comparative characterization of agricultural service cooperatives and agricultural cooperatives which operates without profit, also agricultural production cooperatives and agricultural cooperatives which operates for profit, was carried out. The conditions for assigning «new» agricultural cooperatives to the group of agricultural producers are determined. The main directions of state financial support of agricultural cooperation are analyzed.

The author came to the conclusion that the development of Ukrainian agrarian legislation shows a steady tendency to transform agricultural cooperatives either into processing enterprises or into business entities whose activities are primarily aimed at serving small commodity producers - farms. Thus, agricultural cooperatives are gradually losing the features inherent in agricultural commodity producers, which negatively affects, for example, on their number. This does not contribute to the implementation of such a business principle as ensuring economic diversity and equal protection by the state of all business entities (Article 6 of the Commercial Code of Ukraine), also ensuring food security of our country.

Key words: agrarian legislation; agrarian legal relations; state support; cooperative legislation; corporate business entities; food security; agricultural cooperative; agricultural commodity producer; subject of agrarian legal relations.

Постановка питання. З прийняттям Закону України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» в історії розвитку українського кооперативного законодавства розпочався новий етап. Вказане пов'язано, насамперед, із наділенням сільськогосподарських кооперативів ознаками, не притаманними кооперативним організаціям, що призвело до їх практичного перетворення у корпоративні суб'єкти господарювання, про що неодноразово зазначалося у науковій літературі [1; 2]. Як наслідок, відбулося виокремлення сільськогосподарських кооперативів із загальної системи кооперації шляхом внесення змін до ряду нормативно-правових актів. Так, у Господарському кодексі України з'являється стаття 114-1, присвячена сільськогосподарським кооперативам. У Цивільному кодексі України відбувається їх включення до переліку товариств (сільськогосподарські кооперативи, які діють з метою отримання прибутку (далі – *СКзП*) вважаються підприємницькими товариствами (ст. 84); сільськогосподарські кооперативи, які діють без мети отримання прибутку (далі – *СКБП*) – непідприємницькими (ст. ст. 85, 86). Крім того, Законом України «Про кооперацію» встановлюється, що положення цього нормативно-правового акту не розповсюджуються на регулювання відносин у сільськогосподарських кооперативах (ст. 5). Враховуючи зазначене, особливої актуальності набуває з'ясування питання, яким чином впливають зміни у правовому становищі вищезазначених суб'єктів господарювання на порядок здійснення ними господарської діяльності в аграрному секторі економіки.

Аналіз наукових джерел. Наукові дослідження у цій сфері проводили, зокрема, такі представники аграрно-правової науки, як: Я.З. Гасцька-Колотило, Х.А. Григор'єва (Гайдаржи), В.М. Єрмоленко, С.І. Марченко, В.М. Масін, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, В.І. Федорович, Т.М. Чурилова.

Метою статті є дослідження основних тенденцій розвитку законодавства про сільськогосподарську кооперацію та з'ясування місця сільськогосподарських кооперативів серед суб'єктів аграрних правовідносин.

Виклад матеріалу дослідження. Сільськогосподарські товаровиробники є основними суб'єктами аграрних правовідносин, адже приймають безпосередню участь у забезпеченні продовольчої безпеки країни. В цьому контексті не можна не погодитися із думкою Т.В. Курман, що однією з важливих складових повноцінної системи продовольчої безпеки є ефективний механізм їх державної підтримки [3, с. 94–96]. Традиційно в теорії аграрного права до вказаної групи суб'єктів відносять фізичних або юридичних осіб, які займаються виробництвом товарної сільськогосподарської продукції, переробкою власно виробленої сільськогосподарської продукції та її реалізацією [4, с. 596.]. До сільськогосподарських товаровиробників можуть належати суб'єкти господарювання різних організаційно-правових форм і форм власності. Серед них досить довгий час окреме місце займали сільськогосподарські виробничі кооперативи (далі – *СВК*). Причому, їх значна частина була створена у процесі реформування колективних сільськогосподарських підприємств (далі – *КСП*). Так, станом на 2001 рік за кількістю наявних сільськогосподарських угідь та впливом на формування продовольчого ринку СВК були другою формою господарювання на селі [5, с. 62]. Але, з початку 2000-х років розпочинається їх поступове знищення. Вже у 2000 році Міністерством аграрної політики України було прийнято рішення про примусову ліквідацію СВК (п. 1 Організаційних заходів щодо поглиблення реформування аграрного сектору економіки в осінньо-зимовий період 2000-2001 років, затверджених наказом Міністерства аграрної політики України (далі – *Мінагрополітики України*) від 28 вересня 2000 р. [6]). Положення зазначеного документу порушували ряд нормативних приписів. Зокрема, право громадян на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42 Конституцію України), право сільськогосподарських

товаровиробників на вільний вибір форм власності і напрямів трудової та господарської діяльності (ст. 15 Закону України від 17 жовтня 1990 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»), а також принцип невтручання органів виконавчої влади у вибір форм господарювання та господарську діяльність суб'єктів підприємництва (ч. 3 ст. 2 Закону України від 18 січня 2001 р. «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років»). Зважаючи на вищезазначене, цей наказ підлягав скасуванню, у частині, що суперечила чинному законодавству та порушувала права громадян. Тим не менш, процес ліквідації СВК так і не був зупинений. При розпаюванні майна КСП, їм рекомендувалося створювати сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (далі – СОК). Так, Порядком розподілу та використання майна реорганізованих КСП, затвердженим наказом Мінагрополітики України від 14 березня 2001 р. № 62, передбачалося, що кожен із співвласників має право скористатися своїм майновим паєм, зокрема шляхом об'єднання його з паями інших співвласників. Після отримання майна у натурі у спільну часткову власність, його рекомендувалося передавати до статутного (пайового) фонду новостворюваної юридичної особи, у т. ч. до СОК¹. Наказом Мінагрополітики від 18 березня 2003 р. № 67, був затверджений порядок створення таких кооперативів.

Аналізуючи процес розпаювання майна КСП, представники науки аграрного права звертали увагу на нелогічність вказаного підходу. Так, на думку В.І. Семчика, реорганізація КСП у нові форми господарювання, наприклад у СВК, зауважень не викликає, оскільки новостворені організації набували статусу правонаступників КСП [7, с. 145]. В іншому випадку, не будучи сільськогосподарськими товаровиробниками, СОК не могли забезпечити збереження виробничого профілю реформованих підприємств. Це в подальшому негативним чином вплинуло на здійснення аграрної реформи і сприяло штучному руйнуванню цілісних майнових комплексів вказаних суб'єктів господарювання та парцеляції земельного масиву, який використовувався ними для виробництва сільськогосподарської продукції.

Наступні зміни, які відбулися у законодавстві, також не сприяли розвитку СВК. Прийняття Закону України від 20 листопада 2012 р. «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», призвело, на думку В.М. Єрмоленка, до практичного перепрофілювання сільськогосподарської кооперації з безпосереднього виробництва сільськогосподарської продукції на обслуговування сільськогосподарської діяльності [8, с. 20].

Негативне ставлення законодавця до розвитку сільськогосподарської виробничої кооперації опосередковано проявилось і у прийнятті нормативно-правових актів, спрямованих виключно на підтримку інших типів сільськогосподарських кооперативів, переважно обслуговуючих. Зокрема, це постанови КМУ: від 12 грудня 2002 р. № 1858 «Про затвердження Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003-2004 роки»; від 3 червня 2009 р. № 557 «Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року» (втратила чинність на підставі постанови КМУ № 704 від 22 червня 2011 р.).

Одним із останніх нормативно-правових актів, в якому згадується необхідність стимулювання розвитку СОК, стала Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, схвалена розпорядженням КМУ від 13 вересня 2017 р. № 664-р. Цікаво, що тільки Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затверджений постановою КМУ від 25 серпня 2004 р. № 1102, встановлював можливість отримання ними коштів для розвитку кредитної та обслуговуючої кооперації, у т. ч. для сплати вкладів до статутних капіталів сільськогосподарських кооперативів (п. 6). Наступні постанови КМУ, які прямо стосувалися державної підтримки фермерських господарств таких положень вже не містять². Враховуючі зазначені тенденції розвитку законодавства у вказаній сфері, уявляється досить сумнівною з точки зору практичної реалізації, пропозиція О.Г. Хріщевої щодо необхідності розроблення Міністерством аграрної політики та

¹ Втратив чинність на підставі наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України № 253 від 11 квітня 2013 р.

² Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, затверджений постановою КМУ від 7 лютого 2018 р. № 106; Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції, затверджений постановою КМУ від 16 серпня 2022 р. № 918.

продовольства України, а також подальшому схваленні Кабінетом Міністрів України, Державної цільової програми підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів на період до 2030 року [9, с. 230].

З прийняттям Закону України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію», була поставлена не тільки остаточна крапка у існуванні СВК, а, як вже зазначалося вище, зруйнована уся національна система кооперації. Хоча законодавець і продовжує декларувати, що держава має забезпечити розвиток різних форм кооперації (п. 3 Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої постановою КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695).

Сьогодні маємо єдину організаційно-правову форму юридичної особи – сільськогосподарський кооператив, який може бути двох видів: СКБП і СКЗП. Якою ж є правова природа таких суб'єктів господарювання? Чи можна їх віднести до групи сільськогосподарських товаровиробників?

Як вже зазначалося у науковій літературі, аналіз законодавства дозволяє провести аналогію між СОК і СКБП та СВК і СКЗП [1, с. 24]. Основною метою діяльності перших є переробка, заготівля, закупівля, зберігання, збут, продаж сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів та інші види сервісного обслуговування членів кооперативу (п. 1 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»), адже таким кооперативам заборонено здійснювати виробництво сільськогосподарської продукції (п. 4 ст. 5). Щодо СВК і СКЗП, то метою функціонування СВК було виробництво сільськогосподарської продукції. Для СКЗП така діяльність не заборонена, але й не є обов'язковою. Таким чином, слушною уявляється думка про поступове перетворення сільськогосподарських кооперативів на суб'єктів господарювання, діяльність яких переважно спрямована на надання різного виду послуг [1, с. 26]. Опосередкованим підтвердженням вказаного є положення статті 17-2 Закону України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України», де сільськогосподарські кооперативи згадуються поряд із сільськогосподарськими товаровиробниками (п. 17-2.3, п. 17-2.8). Тобто, законодавець не включає їх до поняття «сільськогосподарський товаровиробник». При цьому, йдеться, зокрема, про те, що сільськогосподарським кооперативам (в обсязі до 70 %) відшкодовується вартість будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів для утримання сільськогосподарських тварин та птиці, рибницьких господарств, пасік, доїльних залів, об'єктів з переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та/або побічних продуктів тваринного походження, що належать до II та III категорій, а також вартість закупівлі техніки, механізмів та обладнання для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції (п. 17-2.3). Більше того, згідно з Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції, затвердженим постановою КМУ від 7 лютого 2018 р. № 107, отримувачами бюджетних коштів виступають: суб'єкти господарювання – юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, що провадять діяльність у галузях тваринництва, бджільництва, рибництва; переробної промисловості, які виробляють харчові продукти (м'ясні, рибні, молочні) (п. 3). Вказане підкреслює, що зазначений вид державної фінансової підтримки спрямовується як на безпосередніх виробників продукції тваринництва, так і на учасників аграрного ринку, які здійснюють лише переробку та реалізацію такої продукції. Але, слід вказати, що за умов, встановлених вищезгаданим Законом, (1) наявність статусу юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми; 2) основна мета діяльності – виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах та її переробка на власних чи орендованих потужностях, а також здійснення операцій з її постачання; 3) питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг - не менше 75% вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно. (п. 2.15–1 ст. 2), саме СКЗП виступатиме сільськогосподарським товаровиробником. Відповідно, не можна погодитися із думкою А.М. Пахолюка, який відносить сільськогосподарські кооперативи, не розрізняючи їх видів, до групи сільськогосподарських товаровиробників [10, с. 93].

Висновки. Розвиток українського аграрного законодавства свідчить про стійку тенденцію до перетворення сільськогосподарських кооперативів або на переробні підприємства, або на суб'єктів господарювання, діяльність яких спрямована, насамперед, на обслуговування невеликих товаровиробників – фермерських господарств. Таким чином, сільськогосподарські кооперативи поступово втрачають риси, притаманні сільськогосподарським товаровиробникам, що негативно позначається, у т. ч., і на їх кількості. Вказане не сприяє реалізації такого принципу господарю-

вання як забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання (ст. 6 Господарського кодексу України), а також забезпеченню продовольчої безпеки нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гафурова О.В., Марченко С.І. Новели законодавства про сільськогосподарську кооперацію. *Право. Людина. Довкілля*. 2021, Vol. 12, № 2. С. 20–27.
2. Григор'єва Х.А. Законодавство про сільськогосподарську кооперацію: наслідки «корпоративної ін'єкції». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 73–77.
3. Курман Т.В. Правове забезпечення продовольчої безпеки в Україні: національний та міжнародний аспект. *Актуальні питання аграрного права*. Монографія. За ред. А.М. Статівки. Харків: Видавництво «ФІНН», 2010. С. 82-101.
4. Статівка А.М. Сільськогосподарський товаровиробник. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: земельне та аграрне право*. ред. кол.: М.В. Шульга, В.В. Носік, П.Ф. Кулинич. Харків: Право, 2019: 596–598.
5. Могильний О. Реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств – шлях до багатокладної ринкової економіки. *Економіка України*. 2001. № 3. С. 59–64.
6. Наказ Міністерства аграрної політики України від 28 вересня 2000 р. № 197 «Про заходи щодо поглиблення реформування аграрного сектору економіки в осінньо-зимовий період 2000-2001 рр. на виконання доручень Президента України від 18.09.2000 р. № 1-14/1129 та Кабінету Міністрів України від 19.09.2000 р. № 15568/2». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN2181>.
7. Семчик В.І. Правові засади аграрної реформи та проблеми її реалізації. *Навчаючись, навчаю... Вибрані праці. До 85 річчя*. Київ, Спринт-Сервіс, 2012. С. 135–163.
8. Єрмоленко В.М. Проблемні новації сучасного аграрного законодавства. *Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: Збірник матеріалів круглого столу (24 травня 2013 р.)*. за ред. Шульги М.В., Саннікова Д.В. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України. Харків, 2013. С. 19-20.
9. Khrishcheva O.G. Main directions for improving the legislation of Ukraine dedicated to agricultural cooperation. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 228–231.
10. Пахолук А.М. Аграрні фінансові правовідносини: дис. ... д-ра філософ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 240 с.